

HERMENEVS

9^e JAARGANG, AFL. 7 — 15 MAART 1937

Silva Immota

In den namiddag van één der laatste Decembere dagen rondwalende door de lanen van een Geldersch landgoed werd ik mij bewust van het volgende verschijnsel en van de daaraan met betrekking tot het menschenleven te hechten beteekenis.

Wanneer men, door een bosch loopt, ziet men, vooral als dit een hoog opgeschoten dennenbosch is en als men op het verschijnsel let, de stammen, op honderd plaatsen tegelijk, langs elkaar schuiven. Kijkt men b.v. onder het voortloopen naar rechts, dan schuiven de dichterbij zijnde stammen naar rechts ten opzichte van de verderaf zijnde, of wel: laatstgenoemde ziet men naar links gaan ten opzichte van de dichterbij zijnde, maar tevens naar rechts met betrekking tot de zich nog verder weg bevindende stammen. Staat men nu plotseling stil . . . dan is er in het bosch een weldadige rust: alles blijkt op z'n plaats te staan.

Zoo schijnt ook in het menschenleven soms alles te „bewegen”, maar door deze willekeurige daad, dit „stilstaan” kan men de rust er in terugbrengen.

Ik heb getracht deze gedachte in onderstaande Latijnsche verzen weer te geven.

Het metrum is het Alcmanische, ook wel het Tweede Archilochische geheeten, zie b.v. Hor. Carm. I : 7 en 28.

Silvestri parte in patriae nebulosa dies me
Ire foras hora decuma vult.
Vesper adest; silvam immotam solamque requirens
Intro iam sub sidera prima.
Praetereunt abies quercus fagusque superba
Totaque silva movere videtur
Se arboribus; saliant stirpes rami que recedunt
Ac redeunt virgultaque saltant.
Omnia, quae video, loca iam mutare videntur,
Iam totus lucus loca mutat,
Fit saltatio iam communis: quattuor, octo,
Viginti saltant ubicumque.
Dextrorsum atque sinistrorsum spectantur abire,
Quaeque fuit modo prima, movendo
Extremum video stirpem retinere locum nunc;
Ultima quae fuerat modo, prima est. —
Subsisto: stat silva ingens immota manetque
Arboribus locus omnibus idem.
Summa quies habitat; frutices omnes removeri
Sede sua stabili que recusant.

Omnia sic vita in nostra terrere solent nos
 Interdum motu; remanere
 Non possunt, quos diligimus iuxta morituri,
 Afficiuntque dolore relictos.
 Per vitam properamus enim, quo firma nec umquam
 Interitura videre negatur.
 Tempora mutari sentimus cunctaque in illis. —
 At simulac consistere vis tu:
 Stat munus, statque officium, stat vita tua, stant
 Leges aeternae superiorum.
 Silva immota manet vitae servantque quietem
 Rerum stirpes praecipuarum.
 At fortasse malum magnum — vel cara propinqua
 Mortua — te fecit dubitare ?
 Stirpes in terra remanent: ramos tamen onmes
 Lactant concutiuntque procellae.

Rotterdam.

W. VAN OORDE.

Een Grieksch-Egyptisch testament Met een moderne paraphrase op rijm ¹

In het zestiende jaar van Imperator Caesar Domitianus Augustus Germanicus, 30 Choiak, in Oxyrhynchus van de provincie Thebais; onder de gunst der goden.

Het volgende heeft, wel bij zinnen zijnde, getesteerd Soëris, dochter van Harpochras, den vrijgelatene van Sarapion, zoon van Chairemon en Pnepheros, dochter van Annius, allen uit Oxyrhynchus, terwijl als haar voogd optreedt haar man Atreus, zoon van Teraus alias Thaubastis, dochter van Phatreus, allen uit dezelfde stad, op de straat. Het worde mij geschonken, in goede gezondheid de beschikking over mijn eigen goederen te behouden, ze te gebruiken en te beheeren naar mijn eigen goeddunken. Maar na mijn dood vermaak ik aan mijn zoon Areotes, die de zoon lieet van Thomis, dochter van Soëris, indien hij leeft, en zoo niet, aan zijn nakomelingen, het mij toebehoorende huis gelegen naast het Sarapeum bij Oxyrhynchus, in de wijk vroeger genaamd naar de kazerne der ruiters, met het erf, de ingangen en uitgangen, en alle dependenties, op voorwaarde, dat mijn voorzeide man Atreus zal bezitten het woonrecht en de uit het huis met erf gewonnen huurpenningen voor den tijd van zijn leven, zonder dat hij huur heeft te betalen; door niemand mag hij er uitgezet worden; bovendien zal mijn zoon Areotes hem jaarlijks 48 zilverdrachmen betalen totdat bereikt is een totaalbedrag van 300 zilverdrachmen, dat bepaald is door mij en mijn man, ten einde op de overeengekomen wijze ongedaan te maken de schuld van 600 zilver.

¹ Pap. Oxyrh. 104 uit het jaar 96 n. Chr. Deze tekst werd behandeld op het werkcollege in de Papyrologie aan de Leidsche Universiteit, eender studenten, wiens anonymiteit wordt geëerbiedigd, heeft de paraphrase vervaardigd.

drachmen, die ik bij mijn voorzeden man Atreus had aangegaan blijkens bankacte betreffende woonrecht in hetzelfde huis met erf. Ook zal mijn genoemde zoon aan Tnepheros, dochter van Atreus en mij, na den dood van mijn man binnen 30 dagen de door mij vastgestelde som van 40 zilverdrachmen uitkeeren; en dezelfde zal woonrecht bezitten op de kamer gelijkvloers in de poort, wanneer zij mocht scheiden van haar man tot den tijd waarop zij (zich weer met hem?) verzoent, en wel zonder betaling van huur. Het zal niemand vrijstaan . . . na den dood van mijn man nog iets te vorderen van mijn zoon of zijn rechtverkrijgenden op grond van de bankacte betreffende het woonrecht, op welke wijze ook; hij is vrijgesteld van de betaling van . . . Aan niemand laat ik verder iets van het mijne na. Mijn voorzede man Atreus, uit dezelfde stad, is het eens niet alles wat hierboven beschreven staat, op straat . . . (*cetera desunt*).

PARAPHRASE.

Er leefde in 't oude Egypte
 Een dame, Soëris genaamd.
 Men is haar nu nog niet vergeten:
 Zij werd door een papyrus befaamd.
 Het gebeurde op een dag, dat die dame
 Aan de broosheid des levens plots dacht:
 „Ach, voor je iets hebt kunnen zeggen,
 „Staat al op je grafsteen: Rust zacht!”
 Dus maakt zij, heel goed bij haar zinnen,
 In Oxyrhynchus haar testament.
 't Was de 30^e van de maand Choiak,
 Domitianus was dicht bij zijn end.
 Haar man moest bij alles haar helpen:
 Een vrouw kan dat niet zoo alleen.
 Tusschen haakjes, de man heette Atreus,
 Net als d'andre in 't grijze verleen.
 Zij schreef: „'k Hoop nog heel lang te leven,
 „Ik vind het op aarde zoo schoon!
 „Maar is dan mijn eind eens gekomen,
 „Dan laat ik alles na aan mijn zoon.
 „Men noemt hem het zoontje van Thomis,
 „Maar heusch, hij is toch van mij.
 „Mijn huis en mijn hof moet hij erven
 „En al, wat daartoe hoort, erbij.
 „Maar 'k moet nog één voorwaarde maken,
 „En dat is voor Atreus, mijn man:
 „Tot zijr dood toe mag hij erin wonen
 „Of 't verhuren, als hij dat kan.

„Verder moet dan mijn zoon Areotes
 „De helft van de schuld, die 'k heb staan
 „In zes termijnen betalen.
 „300—Dat zal toch wel gaan!
 „En dan Tnepheros nog, mijn dochter.
 „Ik wensch, dat zij ook nog iets heeft:
 „40 drachmen dus moet hij haar geven,
 „Maar pas, als haar pa niet meer leeft.
 „En dan schenk ik nog aan mijn dochter
 „Het kamertje in 't poortgebouw.
 „Wie weet, heeft zij dat nog eens noodig,
 „Het is maar een zwakke vrouw.
 „Wordt zij door haar man eens verlaten,
 „(De mannen zijn somtijds zoo slecht)
 „Dan heeft zij nog altijd die kamer,
 „Waaraan het kind zóó was gehecht.
 „Mijn man vindt dit alles uitstekend.
 „Ik heb 't hem expres nog gevraagd.
 „Laat dus niemand hier iets aan veranderen;
 „Want zóó heeft het Soëris behaagd.

Leiden.

X. Y. Z.

Een Sumerisch vorst uit de laatste bloei- periode van Lagash

De landstreek tusschen de twee groote rivieren, de Tigris en de Euphraat, Mesopotamië, het tweestroomenland, heeft eeuwen, vóórdat het Babylonië heette, een belangrijke geschiedenis gehad. In dien tijd werd het bewoond door twee zeer verschillende volken, de Sumeriërs en de Akkadiërs. Het is waarschijnlijk, dat delaatsten Semieten waren; de Sumeriërs waren echter zeker Vcin een anderen stam. Zij woonden het dichtst bij de Perzische Golf; de Akkadiërs meer Noord-Westelijk. De Sumeriërs zijn een bijzonder beschaafd volk geweest. Hun taal en cultuur speelden bij de latere bevolking eenzelfde rol als het Latijn en de Romeinsche beschaving in Europa hebben gedaan. Uit de bewaard gebleven inscripties is het mogelijk, zich een voorstelling te maken van een figuur als de vorst Gudea, die omstreeks 2500 v. Chr. geleefd moet hebben. Van zijn familie is niets bekend; misschien was hij van niet-vorstelijke afkomst.

In de periode, toen de overheersching van het Semitische element

over de Sumerische beschaving reeds toenam, wordt Gudea genoemd als „Patesi” van Lagash; vroeger meende men hieronder een soort önderkoningschap te moeten verstaan, terwijl tegenwoordig dikwijls wordt aangenomen, dat de naam niets anders beteekent dan „onderhebbende” van een godheid. Blijkbaar was Gudea in zijn gebied een geheel vrij vorst, want uit zijn inscripties ziet men, dat hij geen tribuut aan vreemde koningen betaalde. Waarschijnlijk is hij ongeveer 40 jaar Patesi geweest; zijn gebied bestreek in hoofdzaak de stad Lagash of Shirpuria (nu Telloh) en het omliggende land, dat onder zijn bestuur een tijd van groote welvaart beleefde. Zijn positie als heer van een klein gebied en de niet-militaire aanleg van zijn onderdanen, heeft gemaakt, dat hij als veldheer geen belangrijke rol kon spelen; er wordt van hem één succesvolle krijgstocht tegen een stad in Elam genoemd. In hoofdzaak heeft hij zijn energie geconcentreerd op litteratuur, kunst en religie. In later tijd wordt hij steeds genoemd als een soort heilige; in de groote dagen van het rijk van Ur nam men hem op onder de tot goden verheven koningen van dat rijk en bij het feest van de nieuwe maan in Lagash werden, lang na zijn dood, offers gebracht aan den „goddelijken” patesi Gudea. Men zeide, dat zijn ziel woonde in een van de sterren. Gudea zelf heeft wel voorgeschreven, dat aan sommige van zijn, in een tempel opgestelde beelden, offers moesten worden gebracht, maar het blijkt duidelijk uit de namen, dat hij deze beelden als votieven heeft beschouwd en dat hij zichzelf niet als van goddelijke afstamming beschouwde.

Bij de opgravingen omstreeks ‘het begin dezer eeuw in Telloh, vonden de Franschen een klein zittend beeld van dioriet, zonder kop. Er stond een inscriptie op, waaruit men zag, dat het een beeld van Gudea was. Op die plaats waren reeds meer vondsten gedaan van zittende of staande figuren, maar steeds werd de kop er niet bij gevonden, zoodat men zich geen voorstelling van den vorst kon maken. Toen het eerstgenoemde beeldje in het Louvre kwam, trof het Mr. Heuzey, dat het materiaal groote overeenkomst had met dat van een kop, die men in het Louvre reeds eenige jaren bezat, zonder te weten, waar hij bij hoorde. Bij nadere beschouwing bleken figuur en kop precies te passen. Men was nu plotseling in het bezit gekomen van een volledige afbeelding van Gudea.

Op alle figuren (de meerderheid is in het Louvre te Parijs), waarop de naam van Gudea voorkomt, vindt men groote en belangrijke inscripties, die een idee geven van den godsdienst en de cultuur van zijn tijd. Op één der beelden wordt melding gemaakt van een

zeereis naar plaatsen, waarvan men de ligging nog niet heeft kunnen uitmaken, en die aan de Middellandsche Zee of aan de kusten van de Perzische golf worden gezocht. De inscriptie op het volledige beeldje geeft een aardig voorbeeld van een naam, zooals Gudea gewoon was aan zijn beelden te geven: „Aan-Gudea-den-bouwer-van-den-tempel-moge-leven-gegeven-worden”. Zeer interessant is een zittende figuur, levensgroot, met een lange inscriptie op den rug, de heupen en het onderste gedeelte van het kleed gegraveerd. Op zijn knieën ligt een rechthoekige steenen plaat, waarop de fundamenteën, de poorten, torens en pilaren van den tempel, die Gudea voor den god Ningirsu liet bouwen, zijn geteekend. Verder vindt men hierop een duimstok uit zijn tijd afgebeeld en een beitel van metaal, met een gebogen handvat. De maten, die op dit beeld zijn aangegeven, hebben het mogelijk gemaakt, de grootte te bepalen van de gebruikte steenen; de vormen van deze steenen bleven ook later in zwang en bij de bouwwerken uit den tijd van een der laatste Babylonische koningen, Nebukadnezar II (605—562), vindt men ze nog. De duimstok, die ook op een der andere figuren van Oudea voorkomt, heeft de Assyriologen in staat gesteld, het Sumerische systeem van maten te leeren kennen. Op dit beeld zijn ook de plaatsen genoemd, vanwaar Gudea het materiaal voor den tempelbouw liet komen.

De belangrijkste bron voor de geschiedenis van Gudea's tijd zijn de cylinders, die reeds in 1877 door M. de Sarzec bij de eerste opgravingen in Telloh gevonden zijn en zich ook in het Louvre bevinden. Zij zijn van gebakken klei gemaakt; de teksten zijn in oud-Sumerische taal geschreven, hoewel men duidelijk aan de eiop voorkomende Semitische namen ziet, dat Sumerië reeds sterk onder den invloed van het Semitische Akkadië kwam te staan. In 1904 zijn deze teksten in hun geheel vertaald door M. Thureau-Dangin (*Revue d'Assyriologie* VI, 1904, p. 24). Deze cylinders vertellen de geheele geschiedenis van den bouw van den tempel voor Ningirsu in de stad Shirpurla. Eigenlijk van den Afbouw, want reeds omstreeks 2600 v. Chr. had Ur-Baou den tempel opgericht. De beide cylinders vullen elkaar aan; de eerste spreekt over de voorbereiding van den bouw en het bouwen zelf, terwijl de tweede gemaakt is na de voltooiing van den tempel.

Aanleiding tot het bouwen schijnt een periode van groote droogte te zijn geweest. Gudea zocht een middel, om zijn land weer in een goeden toestand te brengen. Op een zekeren nacht had hij een wonderlijken droom. Op den eersten cylinder wordt het verhaal

van den droom voorafgegaan door een dichterlijke beschrijving^ van wat er in den raad der goden besproken was. Eniil, de voor-naamste van de goden sprak met Ningirsu, den god van Shirpuria, over den treurigen toestand in „zijn stad”; „de stroom van Eniil wast niet, de hooge wateren stralen niet”. Aan Ningirsu wordt nu opgedragen, den bouw van een tempel te eischen. Dan volgt de droom, waarin Gudea op de hoogte wordt gebracht van den wil van de goden. Hij zag een man, die zoo groot was, dat hij de ruimte tusschen hemel en aarde vulde. Op het hoofd droeg hij een kroon, waaruit Gudea begreep, dat hij een god was. Naast den god zag hij den goddelijken adelaar, het embleem van Shirpuria; zijn voeten rustten op den wervelwind, en op zijn beide handen hurkten leeuwen. De god sprak tot Gudea, maar deze begreep hem niet. Daarna scheen het hem, dat de zon van de aarde oprees en hij zag een jonge vrouw, die een zuiver riet in de hand hield en een plaat, waarop een ster van den hemel schitterde; zij scheen iets in zichzelf te overleggen. Hij zag ook nog een tweeden man, als een krijgsman gekleed; deze droeg een plaat van lapis lazuli, waarop hij de plattegrond van een tempel teekende. Voor Gudea scheen een kussen te worden neergelegd; daarop stond een vorm en in den vorm was een baksteen, de „steen van het lot”. Rechts zag Gudea een ezel, die op den grond lag.

Daar de beteekenis van dezen droom Gudea niet duidelijk was, wilde hij aan de godin Nina, die alle goddelijke mysteriën verklaren kon, opheldering vragen. Eerst offerde hij aan Ningirsu en aan de godin Gatumdug, om hun toestemming te verkrijgen. Nadat hij uit de teekenen had opgemaakt, dat zij met zijn bedoeling instemden, ging hij naar den tempel van Nina. Daar vertelde hij zijn droom en vroeg om uitlegging. De godin zeide, dat de groote figuur, die hij het eerst had gezien, de god Ningirsu was; de door dezen uitgesproken woorden hielden in, dat Gudea den tempel E-ninnu bouwen moest. De zon, die hij van de aarde had zien oprijzen, was de god Ningishzida, het meisje was de godin Nidaba en de ster, die zij droeg, was „de zuivere ster van den bouw van den tempel”. De krijgsman met de plaat van lapis lazuli was de god Nindub, die op de plaat de plattegrond van den tempel teekende. De baksteen in den vorm op het kussen, was de heilige steen van den tempel; de ezel, die op den grond lag, was de Patesi zelf. (In dien tijd, toen in deze streken paarden nog onbekend waren, was de ezel een hooggeschat dier).

Na aan Gudea deze uitlegging van zijn droom gegeven te hebben,

voegde de godin er nog bij, dat hij bepaalde, kostbare offers aan Ningirsu moest brengen: een wagen van zuiver metaal, met kostbare steenen bezet; glanzende pijlen in een pijlkoker; het wapen van den god, waarop Gudea zijn eigen naam moest schrijven; en ten slotte een lier, omdat de muziek hiervan den god gunstig zou stemmen. Dadelijk bracht Gudea dit alles in orde; daarna offerde hij aan den god en bad tot hem, zeggende, dat hij gaarne den tempel wilde bouwen, maar een teeken vroeg, waaruit hem duidelijk zou blijken, dat het zóó de wensch van den god was. Ningirsu antwoordde hem, dat zóó zijn wensch was, en dat hij Gudea een duidelijk teeken zou geven. Eerst beschreef hij het geheele plan van den tempel, hoe de indeeling moest zijn en hoe de tempel versierd moest worden. Hij beloofde aan Gudea, dat hij na den bouw zou zorgen, dat het land der Sumeriërs weer overvloed zou leerexi kennen. Er moest zoo spoedig mogelijk met het werk begonnen worden; dag en nacht moest men werken met afwisselende ploegen van werklui, en 's nachts moesten er heldere lichten branden,, zoodat de vlakke even goed verlicht zou zijn, als overdag. Tenslotte zeide de god, dat, als teeken van zijn wil en aanwezigheid, Gildea zijn zijde zou voelen aanraken door een vlam.

Zoodra Gudea gevoeld had, dat een vlam zijn zijde aanraakte, raadpleegde hij vóór alles de voortekenen; daar deze gunstig waren, begon hij dadelijk met het werk. Door bepaalde rituelen reinigde hij de stad en verdreef alle slechte waarzeggers en tovenaars. Er werd een groot vuur van aromatische houtsoorten ontstoken en dag en nacht offerde men gebeden. Aan de „geesten van de aarde” wees hij een plaats aan in den tempel en ving daarna aan met het reinigen van de omstreken van de stad, een reiniging, die ook werd uitgebreid over de wilde dieren en de kudden, de ceders die aan Ningirsu heilig waren, de gewapende mannen en de krijgslieden van den Zonnegod.

Op den cylinder wordt nu verteld, hoe Gudea overal heen menschen uitzond, om helpers, in het bijzonder uit Elam en Susa, bij het werk te krijgen en om het materiaal samen te brengen; hout laat hij halen uit streken, „waar nog nooit iemand was geweest”, goud en zilver, koper en porphyer, marmer, asphalt en gips, alles moet uit andere landen worden aangevoerd; wel noemt de cylinder verschillende namen van plaatsen, maar tot nu toe is men er nog niet in geslaagd, deze te identificeren. Waarschijnlijk moeten zij gezocht worden op de kust van Syrië, in Arabië en Elam. Gudea moest zelfs wegen en kanalen laten aanleggen voor het vervoer.

speciaal van de ceders, die voor den bouw noodig waren. Goud-, zilver- en kopersmeden stelde hij aan, om uit de verschillende metalen voorwerpen te vervaardigen ter versiering van den tempel. Nadat voor dit alles gezorgd was, kwam de ceremonie van het bakken van den eersten steen. De ritueele handeling, die hieraan vooraf moest gaan, verrichtte de Patesi zelf. Daarna nam hij het kussen met den heiligen vorm op het hoofd en bracht het naar de aangewezen plaats, waar hij er klei in deed. Den volgenden dag keerde hij in den tempel terug, opende den vorm en plaatste de steen in de zon. Toen hij gezien had, dat deze goed was, hief hij hem op naar den hemel en bracht hem daarna naar zijn volk. Dit was de inleiding als het ware voor de fabricatie der benoodigde steenen, waarbij ook de goden hielpen, zooals met het geheele werk aan den tempel. Volgens den cylinder begon Gudea den bouw „als een jonge man, die een huis begint te bouwen en niet toelaat, dat eenig plezier hem van dit werk afhoudt”. Bij het naderen van de voltooiing wordt de tempel vergeleken bij de sikkel van de nieuwe maan, of de zon te midden der sterren, of een berg van lapis lazuli, of een berg van stralend marmer. Gedeelten van den tempel worden beschreven als vreeselijk en sterk als een woeste stier of een leeuw enz. Voor een der deuren stond een held, die het monster met de zes koppen had verslagen; tegenover de stad waren de figuren opgesteld van de zeven helden en tegenover de opgaande zon was het embleem van den Zonnegod. De sloten van de deur waren versierd met draken, die hun tong uitstaken, en de sluitbalk van de groote poort was gevormd als een woedende hond.

Met deze beschrijvingen eindigt de eerste cylinder; de tweede, waarop een kortere inscriptie staat, spreekt over de gebeurtenissen na de voltooiing van den bouw. De belangrijkste ceremonie, die nu verricht moest worden, was het overbrengen van het cultusbeeld van den god Ningirsu uit den ouden tempel naar den nieuwen. Eerst moest de toestemming van den god hiervoor gevraagd worden; toen Gudea deze verkregen had, wachtte hij „de maand van den tempel” af; de derde dag van die maand was het aangegeven tijdstip. Nadat Gudea zelf de vereischte ceremoniën verricht had, wierpen alle inwoners van Lagash zich op den grond. Bij het eerste licht van den volgenden dag ging de god „als een wervelwind” met de godin Baou aan zijn zijde den nieuwen tempel binnen. Na hem werden ook de mindere goden, van wie ieder een bepaalde taak te vervullen had als dienaar van Ningirsu, in den tempel geïnstalleerd; vooraf was aan de „geesten van de aarde” een vaste plaats aan-

gewezen. Ten slotte gaf Gudea den god schitterende geschenken: een wagen, door een ezel getrokken, een strijdbijl met zeven „hoofden”, een zwaard met negen emblemen, een boog met verschrikkelijke pijlen, een pijlkoker, versierd met wilde beesten en draken, en een bed.

Toen het groote werk geheel voltooid was, rustte Gudea en vierde gedurende zeven dagen feest met zijn volk. Heeren en dienaars waren vrienden, machtigen en eenvoudigen waren gelijken en men hoorde slechts goede woorden, inplaats van slechte. Aan alle voorschriften der goden was voldaan, het recht werd hoog gehouden en de Zonnegod „vertrapte het onrecht onder zijn voet”. Zooals de god beloofd had, bracht het bouwen van den tempel welvaart terug aan de stad Sliirpuria en het omliggende land. Uit de beschrijving, hoe Gudea „met zijn volk” feestvierde, blijkt wel, dat hij een democratisch vorst was, die zijn groote bouwwerken niet maakte ten koste van dat volk. Hoe hij in staat was, alles voor den bouw bijeen te krijgen, is niet bekend; men weet alleen, dat hij belastingen hief.

De manier, waarop deze gebeurtenissen op de cylinders beschreven zijn, is zeer dichtelijk; het is moeilijk, in de Babylonische en Assyrische litteratuur parallelen te vinden voor de mooie vergelijkingen, die de Sumeriërs gebruiken. Maar behalve dat men hieruit de litteratuur van deze oude beschaving leert kennen, krijgt men ook een duidelijke voorstelling van het leven van het volk en vooral van hun godsdienstige belangstelling. Zooals reeds gezegd is, was het geen militair volk; wel hebben zij zich taai verdedigd tegen hun aanvallers, maar zelf hadden zij geen behoefte aan „expansie naar buiten”; de betrekkingen met andere landen waren waarschijnlijk alleen commercieel. Onder het geheele volk was het godsdienstige gevoel zeer sterk ontwikkeld, want uit de beschrijvingen kan men opmaken, dat ieders belangstelling gedurende den bouw van den tempel daarop gevestigd was.

Zeker niet het minst belangrijk voor de kunstgeschiedenis is de beschrijving van een dergelijken tempel. Zeer waarschijnlijk heeft Gudea een voorbeeld genomen aan den tempel, door de koningen van Agade in Nippur opgericht; de hall met figuren daar geeft een verklaring voor de vele beelden van Gudea. Zooals hij zelf heeft verklaard: „een tempel met beeldhouwde teekeningen had nog nooit een Patesi voor den god Ningirsu gebouwd, maar ik bouwde dezen en schreef mijn naam erop”. Dat de techniek op een hoog peil stond, blijkt wel uit de bewerking van het harde dioriet, waaruit de meeste beelden vervaardigd zijn, vooral uit de figuur met den

tempel op de knieën spreekt een groote bekwaamheid. Uit de vergelijking van de kleeding bij het beeldje van Gudea's vrouw (ook in het Louvre) met die uit vroegere periodes, valt een groote verandering op. Een steatieten vaas met reliëfs, door Gudea gewijd aan zijn persoonlijke god Ningishzidea, laat duidelijk zien, dat deze vaas het voorbeeld is geweest voor de versiering van latere voorwerpen van kunstnijverheid.

Het meest opvallende van de godsdienstige voorstellingen in den tijd van Oudea, is wel het zuiver menschenlijke karakter van dé goden. Het is mogelijk, zich uit de beschrijving van Ningirsu en zijn dienaars en helpers, een idee te vormen van het leven van een heerscher, zooals Gudea zelf was. Naast de voornaamste goden bestond er voor ieder afzonderlijk nog een persoonlijke god. De cylinders hebben echter wel het meest bijgedragen tot bevestiging van de reeds bestaande meening, dat de Semieten sterk beïnvloed zijn door de Sumerische beschaving. Het feit doet zich dikwijls in de geschiedenis voor, dat een overwonnen volk zijn cultuur opdringt aan de overwinnaars, die fysiek krachtiger zijn gebleken, maar geestelijk meestal op een lager niveau staan. Bij de later over Mesopotamië heerschende Semieten heeft men kunnen nagaan, dat hun schrift, de bouw hunner tempels, het ritueel van hun godsdienst, het meerendeel van hun godsdienstige composities en verscheidene goden, van Sumerischen, dus *niet* Semietischen oorsprong zijn. Dingen, zooals Gudea's droom en het teeken, dat de god hem geeft, werden vroeger als speciaal Semietische trekken beschouwd, een opvatting, die na de ontcijfering van de cylinders niet meer houdbaar is gebleken..

Dat Gudea zijn bouwlust niet beperkt heeft tot den tempel voor Ningixsu, blijkt uit de inscriptie op een marmeren leeuwenkop, waarin gesproken wordt over de wijding van een tempel voor Gatumdug (de plaatselijke naam voor de godin Baou), terwijl ook op eenige beelden van Gudea melding gemaakt wordt van bouwwerken, gewijd aan Nintud en Baou.

Uit de bewaard gebleven lichamen en vooral uit de koppen van Gudea spreekt kracht en beheersching, een indruk, die nog versterkt wordt door de eigenaardige verhouding tusschen het gedrongen lichaam en de groote kop. Wanneer de cylinders niet zulk een duidelijk beeld gaven van het door hem verrichte werk, zou men geneigd zijn, in hem een krijgshaftig heerscher te zien, een man als Sargon of Thutmes III. In zijn omstandigheden heeft hij zich er in hoofdzaak bij moeten bepalen, de oude cultuur van zijn volk

te doen herleven en zoo een sterken invloed te hebben op de na hem in het Tweestroomland heerschende volken. Dat daarvoor het herstel van de oude godsdienstige gebruiken van groot belang was, heeft hij ingezien en zoo herstelde hij ook het oude gebruik, op de zegels een dergelijke voorstelling te plaatsen. Op zijn eigen zegel ziet men, hoe hij zich door zijn persoonlijke god voor een hooger god laat leiden. In het Museum te Berlijn is een kalksteenrelief, ook geheel in ouden stijl gehouden, waarop Gudea door twee goden voor den hoogsten god wordt gebracht. Het merkwaardigste voorbeeld van den invloed van Gudea op de Semietische wereld om hem heen, is de zegel van den schrijver Abba, in dienst van Gudea, een man van duidelijk Semietisch uiterlijk en kleeding, die zich laat afbeelden op een Sumerisch-godsdienstige manier.

Gudea werd opgevolgd door zijn zoon; deze schijnt geen werkelijke macht te hebben bezeten. Waarschijnlijk is hij reeds spoedig afgezet door Dungi, den koning van Ur. Men vindt later een priester van zijn naam aan het hof van dien koning; misschien was dit Gudea's zoon, aan wie Dungi dan de priesterwaardigheid had laten houden. Lagash heeft later nooit meer een zelfstandige rol in de geschiedenis gespeeld.

's-Gravenhage.

Dr. E. F. PRINS DE JONG.

Vijflingen

De gegevens over levensvatbare vijflingen, vermeld in de oudheid, door Prof. Damsté op p. 94 v. verstrekt, mogen met nog een, aan het Corpus Iluris ontleend, vermeerderd worden.

In D. 34.5.7-pr., een fragment van Gaius, wordt de geboorte van zulk een vijftal nog in des schrijvers levensdagen vermeld:

„Et nostra quidem aetate Serapias Alexandrina mulier ad divum Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos uno fetu enixa est”

Ook dit 2:0 val speelde zich dus weer in Egypte af en bevestigt aldus de fantastische meening van Plinius! Of zou 't maar een praatje geweest zijn? Gaius moet nog jong geweest zijn, toen 't gebeurde! Maar als 't waar is, wat hij vertelt, dan moeten de kinderen toch wel langer dan een uur geleefd hebben, al moge de keizer in Alexandrië geweest zijn, toen zij met hun moeder voor hem gebracht werden, en hebben zij de reis naar Rome niet behoeven te maken.

Leiden.

J. C. VAN OVEN.